

УДК 343.98

В. М. Гузей

**ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
УМИСНИХ ВБИВСТВ АБО ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ
УШКОДЖЕНЬ У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ
ЧИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ
ЗЛОЧИНЦЯ**

Визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. На основі досліджень попередників та аналізу слідчої практики визначено типові слідчі ситуації, що можуть скластися на початку розслідування зазначених злочинів, та встановлено завдання, що стоять перед слідчим на кожному з етапів.

Ключові слова: вбивство, тілесні ушкодження, перевищення меж необхідної оборони, початок розслідування, типові слідчі ситуації.

© Гузей В. М., 2015

Початковий етап розслідування будь-якого злочину можна вважати ключовим, оскільки від правильно обраної послідовності слідчих (розшукових) дій та від якості їхнього проведення залежить весь подальший хід розслідування і часто – результат судового розгляду.

Ситуаційний підхід до розслідування будь-якого виду злочинів, у тому числі і вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, має широкий вплив на формування та реалізацію сучасних криміналістичних рекомендацій, а отже, на досягнення основних завдань кримінального процесу.

Стан дослідження. Деяким проблемним питанням початку кримінального провадження та досудового розслідування приділяли увагу такі вчені, як Р. С. Белкін, С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасімов, А. Я. Драпкін, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, В. І. Фаринник, І. В. Чурікова, А. В. Юрченко, Н. П. Яблоков та інші. Але особливості початку кримінального провадження за ознаками вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, потребують додаткового дослідження із застосуванням ситуаційного підходу саме у криміналістичному аспекті.

Загальною проблемою, якій присвячена стаття, є підвищення в цілому ефективності розслідування злочинів, окремою проблемою – підвищення ефективності діяльності слідчого з доказування за згадуваними видами злочинів. Метою статті є встановлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування умисних убивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, визначення цілей, які постають перед слідчим у кожній із ситуацій, та визначення комплексу дій слідчого, направлених на досягнення зазначених цілей.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах єдиної думки щодо поняття слідчої ситуації не існує. А. Ф. Волобуєв зазначає, що існує два підходи до тлумачення поняття слідчої ситуації. Перший відбиває практичний аспект, коли слідча ситуація розглядається як багатокomпонентна сукупність умов, у яких здійснюється розслідування в певний його момент. Такий підхід орієнтує на аналіз конкретної слідчої ситуації. За другого підходу до уваги береться тільки інформаційний компонент умов розслідування як найбільш значущий – слідча ситуація розглядається як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій [1, с. 14].

У свою чергу В. В. Тіщенко, провівши аналіз слідчих ситуацій, визначає, що погляди вчених щодо поняття слідчої ситуації можна розділити на чотири великі групи [2, с. 961]. Так, Р. С. Белкін підкреслює,

що слідча ситуація – це різноманітні зовнішні умови, обстановка, в якій протікає процес доказування, здійснюється розслідування [3, с. 630]. І. Ф. Герасимов та Л. Я. Драпкін акцентують увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі [4, с. 173; 5 с. 26]. Деякі вчені обмежуються вказівкою на сукупність даних про обставини розслідуваної події, якими володіє слідчий, і які впливають на прийняті ним рішення [6, с. 196–198; 7, с. 244], а інші вбачають у ній сукупність обставин, що характеризують стан розслідування у певний його момент [8, с. 48].

На нашу думку, найбільш удалим є визначення слідчої ситуації, запропоноване О. М. Колесніченком та В. О. Коноваловою, під якою розуміється характеристика стану розслідування злочину, що обумовлена наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування та елементи криміналістичної характеристики, котрі обумовляють систему безпосередніх завдань та напрямків розслідування [9, с. 64].

Загальноприйнятої класифікації слідчих ситуацій не існує. Аналіз криміналістичної літератури свідчить, що існують різноманітні підстави, за якими можливо класифікувати слідчі ситуації. Безумовно, найбільш повно класифікація слідчих ситуацій розглянута у працях Р. С. Белкіна, Т. С. Волчецької та С. В. Веліканова [10, с. 96–98; 11, с. 50–115; 12, с. 10–1].

Особливе методичне значення має виділення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрямок, а також після закінчення первісних слідчих дій, коли підсумовується вся отримана на попередньому етапі інформація і визначаються завдання повного розкриття злочину. Такими вбачаються особливості сприйняття конкретних слідчих ситуацій і значення їх аналізу для визначення напрямів, засобів і методів розслідування [13 с. 964].

Враховуючи наявні здобутки вчених у визначенні та дослідженні слідчих ситуацій [14; 15, с. 12] та беручи до уваги особливості умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, можна виділити такі види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

Перша ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в умовах очевидності, особу злочинця затримано, особу жертви встановлено, мотиви злочину встановлено. Така ситуація характерна для випадків, коли між злочинцем та жертвою тривав конфлікт, який не був таємницею для оточуючих. Наприклад, жертва постійно з різних причин знущала над злочинцем або його близькими, вчиняла щодо них фізичне насилля (через зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, агресивну вдачу, через відповідні вади у злочинця, тощо). В деяких випадках попереднього

конфлікту могло і не бути, але жертва своїми протиправними діями щодо злочинця чи оточуючих спровокувала відповідну реакцію з їхнього боку і змусила їх припинити таку злочинну поведінку. Під час учинення такого вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження можуть бути свідки, які стали очевидцями протиправних дій жертви та спроб її зупинити, або які самі стали потерпілими від таких дій жертви. Різновидом зазначеної ситуації є з'явлення особи з зізнанням про вчинення указаних злочинів. У цій ситуації можуть бути відсутні очевидці злочину, тому слідчому необхідно спрямувати зусилля на перевірку версій про самообмову.

Вказана ситуація є найбільш сприятливою для розслідування. Основними тактичними завданнями у цій ситуації на початковому етапі розслідування є встановлення події злочину (часу, місця, способу та інших обставин), встановлення форми вини, мотиву та мети злочину, збір усіх необхідних доказів для повідомлення особі про підозру у вчиненні умисного вбивства або заподіянні тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця.

Для вирішення вказаних завдань характерними є такий комплекс слідчих (розшукових) дій: огляд місця події, який імовірно за все проводиться відразу після надходження інформації про вчинення злочину; затримання та обшук злочинця; допит підозрюваного; освідування підозрюваного та вилучення його одягу і взуття; призначення судових експертиз (судово-медичної – трупа, речових доказів, підозрюваного, судово-психологічної, судово-психіатричної – вбивці, ряду криміналістичних експертиз); допити свідків; обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного.

Друга ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, особу жертви встановлено, особу злочинця встановлено, але не затримано. Така ситуація може виникати, частіше за все, коли злочинець перевищує заходи необхідної оборони. В цьому випадку злочинець зникає з місця події, так як у нього виникає страх перед повторним нападом зі сторони потерпілого. Потерпілий може бути при свідомості і навіть намагатися здійснити фізичний вплив або бути без свідомості. В цій ситуації потерпілого доставляють до медичного закладу із тілесними ушкодженнями, тому повідомлення може надходити як від потерпілого, так і від медичного закладу.

Основними тактичними завданнями буде встановлення події та обставин учинення злочину, місцезнаходження злочинця та його затримання, збір доказів вини злочинця для повідомлення йому про підозру.

Перевірка інформації про злочин у вказаній слідчій ситуації має здійснюватися не традиційним оглядом місця події, а в першу чергу опитуванням потерпілого, якщо він при свідомості, а також

опитуванням очевидців злочину або осіб, які виявили та доставили потерпілого до медичного закладу. Першочерговими слідчими (розшуковими) діями будуть допити потерпілого, допити свідків, затримання підозрюваного та його обшук, допит підозрюваного, освідування підозрюваного, а за необхідності – призначення судово-медичної експертизи, обшук за місцем проживання, огляд предметів, призначення ряду експертиз (судово-медичної – потерпілого та речових доказів, криміналістичних експертиз тощо).

Третя ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа з ознаками насильницької смерті або особи із тяжкими тілесними ушкодженнями, особу жертви встановлено, особу злочинця не встановлено. Вказана ситуація може виникати у разі перевищення меж необхідної оборони, коли під час учинення злочину на місці події не було очевидців, і потерпілий або навмисно намагався приховати факт злочину, або не усвідомлював злочинності своїх дій та через надмірне хвилювання зник з місця події. Ситуація є несприятливою для розслідування. Так як на початку кримінального провадження виявляється неможливим відразу встановити ознаки вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Тому попередня кваліфікація діяння може бути за ст. 115 або ст. 121 КК України, а не за ст. 118 або ст. 124 КК України. Однак позитивним є наявність відомостей про особистість потерпілого, які можуть бути встановлені із документів, що знаходилися при ньому, або від свідків, які виявили злочин і знають потерпілого.

На початковому етапі розслідування у вказаній слідчій ситуації можна висувати типові версії щодо особи злочинця (або коло підозрюваних), версії про мотиви злочину; версії щодо місця перебування злочинця, який переховується (до його затримання) тощо.

Основними тактичними завданнями на початковому етапі розслідування є встановлення та затримання злочинця, а також збір та закріплення доказів його вини.

Для вирішення вказаних завдань проводиться огляд місця події з метою виявлення та вилучення слідів злочину та з'ясування обставин учинення злочину, встановлення можливих свідків злочину та наявності на місці події чи поблизу нього відеокамер, призначення судово-медичної експертизи трупа або потерпілого, допит свідків (якщо потерпілий залишився живим та може давати показання, то проводиться його допит) з метою встановлення обставин учинення злочину та отримання інформації про особу злочинця і складання словесного або суб'єктивного портрета. Необхідно вказати, що допит потерпілого не завжди дає правильне усвідомлення обставин злочину, адже особа, усвідомлюючи протиправність власної поведінки, яка і спровокувала вчинення злочину, може переключувати свої

показання або давати неправдиві показання, для того щоб виправдати свою поведінку. Тому необхідно зважено та критично ставитись до аналізу інформації, отриманої від потерпілого, та співставляти її із іншими фактами.

Для встановлення особи підозрюваного проводиться вивчення особистості потерпілого з метою з'ясування, кому ж було вигідним вчинення злочину щодо потерпілого і яким міг бути мотив злочину. З цією метою допитуються рідні потерпілого, його колеги, друзі та знайомі.

Якщо виявлено відеокамери на місці події чи поблизу, необхідно отримати тимчасовий доступ до речей, відеоматеріали підлягають огляду та за необхідності – вилученню. На таких відеозаписах може бути зафіксовано механізм злочину або хоча б встановлено осіб, які поводилися підозріло (тікали з місця події, вели себе схвильовано тощо).

Після встановлення особи підозрюваного його необхідно затримати та допитати, пред'явити для впізнання потерпілому, якщо той вказує, що зможе впізнати, та призначити судові експертизи.

Четверта ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа невідомої особи, злочинець не встановлений та про нього нема ніякої інформації. Ситуація є найбільш несприятливою для розслідування і завжди попередньо кваліфікується за ст. 115 КК України і лише у процесі розслідування після встановлення та затримання злочинця можливо встановити ознаки злочину, передбаченого ст. 118 КК України, тобто ознаки перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Вказана ситуація характерна у випадку, коли жертва виявлена поза місцем проживання, без документів та предметів, які допоможуть її ідентифікувати. Злочинець, як і в попередній ситуації, зникає з місця події з тих же причин: або з метою приховання факту вбивства, або через надмірне хвилювання чи страх він не усвідомлював злочинності своїх дій.

Основними тактичними завданнями розслідування у розглядуваній слідчій ситуації є встановлення особистості жертви, встановлення особистості злочинця та збір доказів його вини, а також встановлення ознак перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Вказані завдання є проміжними завданнями розслідування, основним із яких є встановленням особи, яка вчинила злочин в умовах неочевидності.

Досудове розслідування в такій ситуації здійснюється за типовим алгоритмом розслідування неочевидних убивств. Першочерговою слідчою (розшуковою) дією буде проведення огляду місця події та трупа, під час чого можуть бути виявлені ознаки боротьби, які в майбутньому дозволять зрозуміти обставини вчинення злочину та визначити ознаки перевищення меж необхідної оборони або заходів,

необхідних для затримання злочинця. Проводяться заходи, спрямовані на виявлення очевидців та свідків злочину, а також інших значущих носіїв інформації. Призначається судово-медична експертиза трупа та речових доказів, а також, залежно від виявлених на місці події об'єктів, ряд інших експертиз. Здійснюється перевірка на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб, які знаходяться в зоні ризику. Проводяться допити свідків з метою встановлення особистості жертви, злочинця і обставин події злочину. Крім того, активно використовуються криміналістичні обліки.

Проведення вказаного комплексу слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів сприятиме досягненню результату у встановленні особи жертви, і надалі слідча ситуація переходить у нову, за якої особа потерпілого відома. Тому в подальшому мають проводитися заходи щодо відпрацювання зв'язків потерпілого та виявлення і затримання злочинця.

Викладене вище дозволяє дійти таких **висновків**. Під час розслідування умисних вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, можна виділити чотири типові слідчі ситуації: сприятливі для розслідування: 1) коли кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в умовах очевидності, особу злочинця затримано, особу жертви встановлено, мотиви злочину встановлено; 2) кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, особу жертви встановлено, особу злочинця встановлено, але не затримано; та несприятливі; 3) коли кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа з ознаками насильницької смерті або особи із важкими тілесними ушкодженнями, особу жертви встановлено, особу злочинця не встановлено; 4) кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа невідомої особи, злочинець не встановлений та про нього нема ніякої інформації. Для кожної з указаних ситуацій визначено завдання, які стоять перед слідчим, та запропоновано способи їх вирішення.

Подальшого дослідження потребують типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування умисних вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця.

Список використаних джерел: 1. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федорович. – Харків, 2002. – 18 с. 2. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення / В. В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 961–965. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособие]. – 3-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ;

Закон и право, 2001. – 837 с. 4. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Урал. гос. ун-т, 1975. – 184 с. 5. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Свердловск. юрид. ин-т, 1975. – С. 26–44. 6. Специальный курс криминалистики : [учебник] / отв. ред. М. В. Салтевский ; КВШ МВД СССР. – Киев, 1987. – 384 с. 7. Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с. 8. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юристъ, 1999. – 718 с. 9. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособие] / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с. 10. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тен-денции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988. – 304 с. 11. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : [монография] / Т. С. Волчецкая ; [под ред. Н. П. Яблокова]. – Москва : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с. 12. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Великанов Сергій Володимирович. – Харків, 2002. – 19 с. 13. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення / В. В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 961–965. 14. Варданыан А. Г. Проблеми початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення [Електронний ресурс] / А. Г. Варданыан. – Режим доступу: <http://intkonf.org/vardanyan-ag-problemi-pochatkovogo-etapu-rozsliduvannya-vbivstv-vchinениh-z-metoyu-prihovati-inshiy-zlochyn-abo-polegshiti-yogo-vchinennya/>. 15. Шульга А. О. Основы методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шульга Андрій Олександрович. – Київ, 2003. – 20 с.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Гузей В. Н. Типичные следственные ситуации начального этапа расследования умышленных убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника

Определены типичные следственные ситуации начального этапа расследования умышленных убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника. На основе исследований предшественников и анализа следственной практики определены типичные следственные ситуации, которые могут сложиться в начале расследования указанных преступлений, и определены задачи, стоящие перед следователем на каждом из этапов.

Ключевые слова: убийство, телесные повреждения, превышение мер необходимой обороны, начало расследования, типичные следственные ситуации.

Guzei V. M. Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of homicides or causing grievous bodily harm in the case of exceeding the measures of self-defense or exceeding the measures necessary to apprehend the offender

The author analyzes the concept of the investigative situation and its classification stated in the modern forensic literature.

Based on the analysis of works of Ukrainian and foreign researchers, as well as the analysis of investigative practices the author determined the typical investigative situations that arise at the initial stage of the investigation of homicides or causing grievous bodily harm in cases of exceeding the measures of self-defense or exceeding the measures necessary to apprehend a criminal. Situations, when at the beginning of the investigation the victim's personality has been identified and the perpetrator has been detained or when the victim's personality has been identified and the perpetrator has not been detained, but his personality has been identified, are favorable for the investigation. Situations, when at the beginning of the investigation the victim's personality has been identified and the perpetrator's personality has not been identified or when both the victim's personality and the perpetrator's personality have not been identified, are unfavorable. Having studied the works of predecessors, as well as the practice of crimes investigation of this type the author defines the intermediate and basic tactical tasks, which the investigator has in each of the situations described and offers one or another set of investigative actions for their resolution.

Keywords: murder, causing grievous bodily harm, exceeding the measures of self-defense, criminal detention, typical investigative situations, initial stage of the investigation.